

**„Nincs magyar
Matejkónk”** Petneki Áron: „*Oh az ecset
nagy szónok!*” Jan Matejko
és a magyarok, Rézbong
Kiadó, Göd, 2018.

A fenti mondat az országgyűlés képviselőházának egyik ülésén hangzott el 1892-ben. Azt mutatja, hogy a lengyel festő nevét jól ismerték Magyarországon, szinte szinonimája volt a történelmi festő fogalmának. Mindenki értette, mire utalt a felszólaló.

Jan Matejko munkásságát a korabeli Magyarországon valóban fokozott érdeklődés kísérte. Petneki Áron erre figyelt föl, s kutatómunkájának eredménye a most megjelent album, amelyben a neves művelődéstörténész, a lengyel–magyar közös múlt alapos ismerője a hazai érdeklődés okait vizsgálva sorra veszi az életmű magyar vonatkozásait. Kitérve Matejko 1873. márciusi magyarországi látogatására, ünnepi fogadtatására, bemutatja a festő Budapesten még életében kiállított képeit és egykor magyar tulajdonban lévő alkotásait. Ismerteti a kiállítások visszhangját, értékelésüket, a művek értelmezését és hazai utóéletüket.

A magyar közönség számára a lengyel festő legismertebb képe magától értetődően a *Báthory István Pszkov alatt* címmel megfestett hatalmas vászon, amely ma az újjáépített varsói királyi palotában látható. Matejko művét több európai nagyváros mellett 1872-ben állították ki Pesten. A festményen a Livóniát IV. (Rettegett) Ivántól visszahódító, és így a lengyel–litván állam keleti határának stabilitását biztosító lengyel király méltóságot sugárzó alakja előtt hajlongva, porban csúsznak az orosz küldöttség tagjai. A Petneki Áron által idézett anekdota szerint II. Sándor orosz cár a képet megtekintve, és annak ábrázoló erejétől megdöbbenve, azt morogta volna maga elé: „e képet csak lengyel festhette”. A Vasárnapi Ujság névtelen tudósítója, aki ezt az anekdotát megörökítette, a cárra gyakorolt hatást érzékeltetve, az album címéül választott megállapítással zárta cikkét: „Oh az ecset nagy szónok!”

Matejko Báthoryja, amelyhez modelljét a festő hosszas keresgélés után egy galíciai örmény földbirtokosban találta meg, számos reprodukció közvetítésével vált ismertté Magyarországon. Előképe lett Pásztor János szobrának is, amely ugyan már 1937-ben elkészült, de amelyet a következő viharos évtizedeket követően végül csak 1958-ban állított fel

a fővárosi tanács Zuglóban. Akkor meg szinte lopva, mindenféle ünnepség nélkül: a végre Magyarországra látogató Władysław Gomułka vezette lengyel pártküldöttségnek tett gesztusként, de úgy, hogy a szovjetek neheztelését, akár retorzióját nehegyezte ki.

A lengyel történelmi festészet meghatározó művésze Krakóban letelepedett cseh zenetanár apa és krakkói német származású anyja fia. A szülők gyermekeiknek, mint Petneki Áron aláhúzza, lengyel hazafias nevelést adtak. A közlésen elgondolkodó olvasó a magyarázatot keresve, azt talán Krakó ma is érezhető sajátos atmoszférájában találhatja meg. A tízéves Jan történelmi érzékenységének kialakulásához bizonyára hozzájárult 1848. április 26-a emléke: az osztrák katonai parancsnokság ezen a napon a Wawelből ágyúztatta a lázongó várost. És ha már a magyarországi vonatkozásokat vesszük számba, Petneki Áron megemlíti azt a kevésbé ismert tény is, hogy az 1848/49-es magyar szabadságharc közvetlenül és tragikusan érintette Matejko családját: az akkor tizenegy éves Jan két bátyja, Edmund és Zygmunt, a krakkói egyetem hallgatói elhatározták, hogy fegyvert fognak a magyarok támogatására. Egy önkéntes csapattal 1849 májusában Magyarországra szöktek, ahol Görgey Árminturócszentmártonnál június 22-én az oroszok ellen vívott összecsapásban súlyos sebet kapott, és el is hunyt. (Megjegyezzük, hogy ezek az oroszok az 1849 augusztusában Losoncot porig égető Grabbe altábornagy hadoszlopjának katonái voltak.) Az erdélyi hadszínteret megjárt másik fivér sok viszontagságot vállalva, csak az 1863-as oroszellenes felkelés után tért vissza Galíciába.

Matejko a lengyel történelem szinte minden sorsdöntő, keserves és dicsőséges eseményét megfestette. Óriási vásznakra vitt képeit, amelyek páratlan mesterségbeli tudással, az adott korra, fegyverzetre, viseletre, ékszerekre és a változó környezetre vonatkozó széleskörű, alapos ismeretanyag birtokában készültek, Európa nagyvárosaiban, így Bécsben, Párizsban, Berlinben, Prágában és Budapesten is kiállították. Ezek a kiállítások, bár a műtisztek időnként kritikát is megfogalmaztak a festményekkel kapcsolatban – esetenként kaotikusnak látták gomolygó tömegjeleneteit, vagy értetlenül szemlélték a képek gazdag

lengyel szimbolikáját –, mégis diadalmenetnek számítottak. És aminek esztétikán és művészetben túli jelentősége volt: akkor mutatták fel a lengyel történelem nagy pillanatait, amikor lengyel állam nem is létezett, hiszen 1795-ben a hatalmas területű, de végletesen meggyengült Lengyel Nemesi Köztársaságot korábbi próbálkozások után három nagy szomszédja, az Orosz Birodalom, a Porosz Királyság és a Habsburg Birodalom, teljesen felosztva egymás között, letörölte a térképről.

Matejko nagyméretű, színpompás történelmi kompozíciói ilyen körülmények között figyelmeztették az európai közönséget a lengyel nemzet teljesítményére, jövőt igénylő gazdag múltjára. Felidéztek az 1410-es grunwaldi (vagy tannenbergi) csatában a Német Lovagrend fölött aratott győzelmet, a már említett Báthory-képpel a lengyel király hadisikerét, vagy Kościuszko 1794. április 14-i diadalát, amikor Racławicénél népfölkelői rohamával futásra kényszerítette a túlerőben lévő orosz hadakat. 1525. április 10-én a Német Lovagrend nagymestere, Albrecht von Hohenzollern hűségesküt tett I. Zsigmond lengyel királynak. Ezt a művét Matejko „mintegy válasznak szánta a bismarcki Kulturkampf lengyelelles, germanizáló tendenciáira, emlékeztetve a poroszokat arra, hogy valaha a lengyel király volt hűbéruruk”. És bár a Berlinben kiállított festmény aranyérmet nyert, az érmet nem kapta meg a festő, mert (az ugyancsak Hohenzollern) I. Vilmos német császár a döntést nem hagyta jóvá.

Ha a festő történelmi bűnökkel, nemzeti jellemhibákkal szembesített, a lengyel közönség részéről is nemegyszer részesült vegyes fogadtatásban. Így volt ez például *Rejtán az 1773-as országgyűlésen* címmel 1866-ban befejezett képe esetében, amikor az ország felosztását elfogadó képviselők ellen protestáló lengyel nemes kétségbeesett gesztusának állított emléket. A választott téma miatt még a kép megsemmisítésének szándéka is fölvetődött.

A korabeli nemzetközi fogadtatás az elismerés mellett – mint már utaltunk rá – bírálatot is megfogalmazott. Témaválasztásának behatóroeltságát, érdeklődésének korlátait nálunk Malonyay Dezső 1904-ben tette szóvá: Matejko annyira elmélyedt a múltban, „hatalmas elméjét a katolicizmus dogmái s két-három század aprólékosan ismert históriája annyira lefoglalták, hogy egyebet talán nem is látott – kíváncsi se volt arra, ami fáján túl létezett”.

Csakhogy nem is akart mást: tehetségét tudatosan állította a lengyeltség szolgálatába, tudatosan népszerűsítette, és tartotta napirenden a „lengyel gondolat”-ot. Bécsnek az 1683-as török ostrom alóli felszabadulása emlékére *Sobieski János Bécs alatt* címmel festett munkáját azért ajándékozta a pápának, hogy hangsúlyozza, milyen szerepet játszott Lengyelország az európai törökellenes küzdelmekben és a kereszténység védelmében. A festmény ma is a Vatikánban látható.

„A politikailag három részre szakított lengyel nemzet önazonosságának, öntudatának megőrzése a festő deklarált célja volt. Ha kellett, a múlt rossz döntéseit is bemutatta, amivel sikerült – politikai határokon is átnyúlva – egy egész nemzet közvéleményét vitára készítenie. A lengyel történelem nagy eseményeinek nem illusztrálásával, hanem vizionizálásával pedig a jövőndő függetlenségbe vetett hitet erősítette. Úgy érezte, hogy mindezt tehetsége, művészi tudása révén a maga részéről meg is valósítja” – összegez Petneki Áron.

Az európai szellemi életben és művészetben jelentkező új irányzatok már Matejko életének utolsó éveiben átfórmálták az érdeklődést, alakították a közízlést. A magyar Lyka Károly 1892-ben úgy írt a lengyel festőről mint „a régi időkből ránk maradt rom”-ról. De ha fenntartásokkal viszonyulunk is a historizmus-hoz, azt mindenképpen el kell ismernünk, hogy Jan Matejko életműve hozzájárult az államiságától megfosztott lengyel nép nemzetmegtartó kultúrájának erősítéséhez. Egyik pillérévé válhatott annak a bonyolult és a festő életében reménytelennek egyáltalán nem látszó történelmi folyamatnak, amely éppen száz évvel ezelőtt Lengyelország újratereztését eredményezte. Ahogy egy lengyel művészettörténész, Janina Kowalik fogalmazott Matejko születésének 1993-as centenáriumán: „Ha nem is a legnagyobb, de minden bizonnyal a legnépszerűbb lengyel festőművésszel van dolgunk, aki örökre beírta magát minden lengyel képzeletébe.”

Petneki Áron munkáját öröm kézbe venni és forgatni. Az album reprodukciói kitűnő minőségűek, igazán szemet gyönyörködtetők. Az igényes kiadvány, amely a Felczak-Könyvek sorozat újabb köteteként jelent meg, a gödi Rézbong Kiadót dicséri.

Rosonczy Ildikó